

SUDĖTINIAI PRIJUNGIAMIEJI LAIKO SAKINIAI ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ TARMĖJE (REMIANTIS XX A. II PUSĖS PAVELDU)

Jūratė PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

Straipsniu tęsiamas šiaurės žemaičių tarmės respondentams būdingo sudėtinių prijungiamųjų laiko sakinių vartojimo modelių tyrimas¹. Šį kartą pristatomas viename iš XX a. antrosios pusės šiaurės žemaičių kretingiškių² kalbėjimo paveldą įamžinusių leksikografijos šaltinių — *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos A–O, P–Ž* (žr. Vanagienė, 2014; 2015, toliau — *ŠVŽŽ 1, 2*)³ — randamų prijungiamųjų laiko sakinių struktūrinių ir semantinių modelių aprašas. Dėl tiriamos medžiagos gausumo straipsnyje aptariami tik pirmajame šio žodyno tome užfiksuoti laiko sakiniai. Jų rasta 1431. Aprašant *ŠVŽŽ 1* laiko sakinius palyginimui pasitelkiama anksčiau atlikta kitos žemaičių patarmės — šiaurės žemaičių telšiškių — kalbėjimo tekstų sąvaduose *Taip šneka tirkšliškiai* (toliau — *TŠT*) ir *Šiaurės žemaičiai telšiškiai* (toliau — *ŠŽT*) aptiktų laiko sakinių struktūros ir morfosintaksinių modelių analizė (žr. Pajėdienė 2018). Abiem atvejais medžiaga duomenų bazei atrinkta ir analizuota remiantis tomis pačiomis teorinėmis nuostatomis. Jas trumpai galima pristatyti taip:

- Šalutinis sakinyš laikomas prijungiamuoju, kai jis yra kito sakinio dalimi⁴. Praleidus prijungiamąjį dėmenį pagrindinio dėmens gramatinė struktūra nėra suardoma, nes šalutinis dėmuo tik modifikuoja pagrindinio sakinio tarinį (plg. Hengeveld 1998: 335).

¹ Autorė dėkoja abiem įslaptintiems Recenzentams už pastabas ir pasiūlymus.

² Apie šiaurės žemaičių (arba vadinamųjų *dounininkų*) kalbos ypatybes bei šiaurės žemaičių telšiškių ir kretingiškių patarmių skirtumą, parentą *u, i//o, e* kaita negalūniniuose skiemenyse žr. Zinkevičius 1994: 85–87; 112–120; 114; Pabrėža 2013; 2017: 47–48.

³ *ŠVŽŽ* sudaro dvejopo pobūdžio iliustracijos — jame gausu ir kasdieniško žemaičių diskurso (1960–1990 m. Birutė Vanagienė nuolat užrašinėdavo savo artimiausios aplinkos pašnekesius), ir 1989–1996 m. vykusių dialektologinių ekspedicijų metu užfiksuotų pokalbių medžiagos (plg. Subačius 2014, XII; XIV–XVII).

⁴ Šalutinis sakinyš apibūdinamas pagal santykį su stipresne konstrukcija, kurios dalimi jis yra (plg. Huddleston 1999: 339) arba apibūdinamas kaip tai, kas nėra pagrindinis sakinyš (plg. Langacker 1991: 436). Dėl asimetrinio santykio prijungiamieji sakiniai paprastai yra suvokiami ne kaip argumentai, bet tik kaip informacijos apie propoziciją (pagrindinį sudėtinio sakinio dėmenį) priedas (plg. Whaley 1997: 250).

- Šalutinio sakinio dėmens struktūrai būdingas jungiamasis žodis (arba prijungimo rodiklis). Pasak Bernd'o Kortmann'o, prieviksminių sakinių prijungimo rodiklis (*adverbial subordinator*) – tai nelinksnuojama žodžio forma, galinti paveikti⁵ visą prijungiamąjį dėmenį, bet pati jame neatliekanti konkretaus sintaksinio (t. y. sakinio dalies, pvz. laiko aplinkybės) vaidmens⁶; šalutinio dėmens struktūroje prijungimo rodiklis paprastai užima kraštinę poziciją (plg. Kortmann 1997: 72–73; 1998: 458–460).
- Prieviksminiai laiko sakiniai lokalizuoja pasakojimo situacijas laike – ir tai yra tik dalis santykinės laiko reikšmės, atsiskleidžiančios lyginant vieno veiksmo santykį su kitu (plg. Huddleston, Pullum, ed. 2002: 695–696). Laiko sakiniams kartu su veiksmy vienalaikiškumo ar sekos reikšmėmis gali būti perteikiami ir kiti hiponimiški bendrai laiko sąvokai parametrai: momentas, trukmė, pasikartojimas (plg. van der Auwera 1999: 11). Tokių parametų perteikimą lemia tam tikra pagrindinio ir šalutinio sakinio tarinių atitikties – jų gramatinio laiko formų savitarpio santykis, veiksmažodžių veiksmo reikšmių derėjimas su jungiamojo žodžio semantika bei kitos sakinio sandaros ypatybės. Vienos gramatinės išraiškos modelis gali turėti dvejopą reikšmę: nurodyti ne vien tik tam tikros tvarkos veiksmy lokalizaciją laiko skalėje (plg. Levinson 2003: 16), bet ir priežastinę jų sąsają.
- Prijungiamųjų laiko sakinių pozicija pagrindinio dėmens atžvilgiu dabartinėje lietuvių kalboje apibūdinama kaip laisva, nes reikšmių santykį lemia ne šalutinio dėmens pozicija, bet jungiamojo žodžio vaidmuo ir darna su abiejų sudėtinio sakinio dėmenų veiksmažodžio formomis (veiksmo ir gramatinio laiko atžvilgiu) (plg. Ambrazas 1976b: 844–846; 2006: 680; Holvoet 2003: 107). Vis dėlto kalbos vienetų pateikimo tvarka atspindi informacijos reikšmingumą diskurse, todėl ir prijungiamojo sakinio dėmenų išdėstymas paryškina norimus dėmesio sutelkimo centrus. Šnekamojoje kalboje dėmesio sutelkimo momentai gali išnirti ir netikėtai – spontaniškai prisiminus būtinybę pateikti laiko nuorodą. Kai kurie sakinių sudarymo modeliai yra kur kas dažnesni už kitus, todėl didesnės

⁵ Dar apie jungiamojo žodžio (*connective*) funkcines galimybes, nežiūrint įprastinio morfosintaksinio vaidmens, žr. Nau, Ostrowski 2010: 7–8.

⁶ Kortmann'o vykdytame Europos kalbų prieviksminių sakinių tyrime buvo laikomasi prijungimo rodiklių natūralumo kriterijaus kilmės (kad nebūtų archaizmas) ir kalbos standartiškumo (kad nebūtų dialektizmas) atžvilgiu (plg. Kortmann 1997: 72–73). Tiriant šnekamosios kalbos atmainą reprezentuojančius tarminius tekstus nuostata, kad prijungimo rodiklis neturi priklausyti žymėtų žodžių registrui, gali būti laikoma atitikimu įprastumo kriterijui. Dar plg. Kortmann (1997: 357).

apimties skirtingų šaltinių teikiamų duomenų sugretinimas leidžia pamatyti populiariausių struktūrinių modelių parinktį, o ypatingesnės sandaros atvejais — ir dėl sustabarėjimo išsilaikiusių sintaksinių struktūrų gyvybingumą, naujoviškų sakinio potipių su iš bendrinės kalbos perimtu prijungimo rodikliu prisijaukinimo pradžia ar tarpei tradiciškai būdingų, bet iki šiol dar nepastebėtų (neaptartų) variantų atvejus.

Remiantis prijungimo rodikliu kaip sintaksinio aprašo atskaitos pagrindu straipsnyje pateikiama kiekybinė ir struktūrinė laiko sakinių, aptinkamų ŠVŽŽ 1, analizė, daugiausia dėmesio skiriant laiko sakinių potipių dažnumo santykiui, pozicinių modelių pasiskirstymui ir tariniais einančių veiksmažodžių formų derėjimui tarpusavyje. Laiko sakiniai aprašomi funkcinis prijungimo rodiklių reikšmių tipus skiriant į dvi grupes: 1) bendrosios ir momentinės laiko reikšmės⁷ bei 2) laiko ribos.

Visose lentelėse ŠVŽŽ 1 laiko sakinių vartojimo duomenys pateikiami sugretinti su analogišku aspektu įvertintais TŠT ir ŠŽT laiko sakiniais. Sakinių pavyzdžiai pateikiami kartojant šaltinyje užrašytą transkripciją (žr. Vanagienė 2014, XXVIII), bet aiškinamajame tekste vartojamos į bendrinę kalbą atstatytos žemaitiškų jungiamųjų ar atliepjamųjų žodžių formos⁸.

2. Šiaurės žemaičių kretingiškių prijungiamieji laiko sakiniai (remiantis ŠVŽŽ 1 iliustracine medžiaga)

Didžiąją ŠVŽŽ 1 prijungiamųjų laiko sakinių dalį sudaro sakiniai su bendrosios ir/ ar momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais (91,4%); laiko ribos prijungimo rodiklius turinčių sakinių vartoseną retesnė (~8,6%) (beveik identišku santykiu laiko sakiniai pasiskirsto ir TŠT — plg. 1 lentelėje pateiktus duomenis)⁹.

⁷ Dviejų potipių sakinius su šiais sąlygiškai įvardintais prijungimo rodikliais aptarti kartu yra patogiu dėl bendrosios reikšmės prijungimo rodiklių vartojimo ir veiksnių vienalaikiškumą, ir seką nusakančiuose sakiniuose.

⁸ Jos atitinka *Lietuvių kalbos žodyno (LKŽe)* transponavimo variantus, plg.: *kaip* (<- *kāp*), *tu* (<- *toū*); kai kuriais atvejais transponuoti ir tarminė formos fonetiškai sutampa, plg.: *kumet* (= *kumet*), *tumet* (= *tumet*).

⁹ XVI–XVII a. senuosiuose lietuvių raštuose matomas kiek kitoks šių dviejų laiko sakinių potipių vartojimo dažnumo santykis: Jono Bretkūno, Mikalojaus Daukšos ir Konstantino Sirvydo pamokslų rinkiniuose laiko ribos sakiniai vidutiniškai sudaro ~18% (atitinkamai: 22,5%; 17,8% ir 15,8%), o laiko sakiniai su bendrosios reikšmės ir momentinės reikšmės jungiamaisiais žodžiais — ~82% (atitinkamai 77,5%, 82,2% ir 84,2%); šiuose didelės apimties šaltiniuose santykinis laiko ribos sakinių vartojimo dažnumas labai panašus (vidutiniškai ~5 vnt. autoriniame lanke), o sakinių su bendrosios reikšmės žodžiais — kiek skiriasi (nuo ~18 iki ~27 vnt.) (plg. Pajėdienė 2012: 9; 39; 40).

Semantinis ŠVŽŽ 1, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių raiškos pobūdis

Laiko sakiniai	Šiaurės žemaičių kretingiškių šaltiniuose	Šiaurės žemaičių telšiškių šaltiniuose	
	ŠVŽŽ 1	TŠT	ŠŽT
su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais	1308 (91,4%)	551 (91,68%)	159 (93,53%)
su ribos reikšmės jungiamaisiais žodžiais	123 (8,6%)	50 (8,32%)	11 (6,47%)
IŠ VISO	1431 (100%)	601 (100%)	170 (100%)

2.1. Laiko sakiniai su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais

Šio tipo laiko sakiniuose vartojamų prijungimo rodiklių reikšmė būna arba gana abstrakti ir žymi bendrą laiko nuorodą, arba paryškina veiksmo momentą. Apibendrintam dviejų veiksmų laiko santykiui nusakyti gali būti pasitelkiami jungiamieji žodžiai *ka* ‚kai‘, *kad*^(a), *kaip*, *kumet* ‚kuomet‘, o veiksmų betarpiškai sekai ir/ar momentiškumui — samplaikiniai *ka tik*, *kaip tik* ir vieniniai *lig* ‚vos‘, *tik*, *tujau(s)* / *tuo* ‚tuoju; ką tik‘, *jau*, *vos*, *sau*¹⁰. Dažniausiai ŠVŽŽ 1 aptinkami laiko sakiniai su prijungimo rodikliais *ka* (~72,9%), *kad* (~12,5%) ir *kaip* (~10,6%) (šiaurės žemaičių telšiškių kalbėjimo tekstuose vartojimo dažnumo seka kiek skiriasi: *ka*, *kaip*, *kad* — plg. 2 lentelės duomenis).

Laiko sakiniai su *ka*, *kad(a)*, *kaip*, *kumet* perteikiami veiksmų vienalaikiškumo arba sekos santykiai. Vienalaikiškumo santykį lemia abiejų dėmenų (arba bent vieno iš jų) tarinio raiška statinę būseną žyminčiu eigos veiksmo veiksmožodžiu, plg.:

- (1) *k a mienou švėit, nakti ni kūok^e baisom^a nī ēt^e 43*
- (2) *k a d ir ūkan^a, kūokⁱ debesou^a, anū (žvaigždžių) nī ni matit^e 110*
- (3) *k ā p dabā sūuliet^a, anēi (karosai) gōl sūulie, nēt pri mēšker^es 434*

¹⁰ Žemaičių leksikografiniuose šaltiniuose šalutinių laiko sakinių jungimo funkcija priskiriama žodeliams *ka* ‚kai‘, *kad* ‚kai‘ (*kada* šia funkcija atskirai neaptariamas), *kumet* (žr. KTŽ 136; 138; 195; ŠVŽŽ 1 244; 246; 350) bei keliais variantais — *lig* / *lik* / *lyg(u)* — transponuojamam *lig*, kuriam nurodomas dvejojo junglumo funkciškumas, pagrįstas reikšmėmis ‚vos‘ ir ‚kol, iki‘ (KTŽ 214; ŠVŽŽ 1 391; 393); *kaip* pabrėžiamoji dalelytė apibūdinami žodeliai *tik* (ŠVŽŽ 2 342), *vos* (ŠVŽŽ 2 464; KTŽ 491), *kaip* prieveiksmai — žodeliai *tujau(s)* / *tuo* (ŠVŽŽ 2 370; KTŽ 458), *kaip* prieveiksmai ir/ar *kaip* dalelytės — žodeliai *jau* (ŠVŽŽ 1 232), *sau* (ŠVŽŽ 2 168–169; KTŽ 356).

ŠVŽŽ 1, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais santykinis ir absoliutinis dažnumas

Laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu	Šiaurės žemaičių kretingiškių šaltiniuose	Šiaurės žemaičių telšiškių šaltiniuose	
		ŠVŽŽ 1	TŠT
<i>ka (tik)</i>	953 (72,86%)	410 (74,4%)	90 (56,6%)
<i>kad</i>	163 (12,61%)	40 (7,3%)	21 (13,83%)
<i>kaip (tik)</i>	138 (10,55%)	82 (14,8%)	43 (27%)
<i>tik</i>	23 (1,76%)	4 (0,7%)	1 (0,63%)
<i>lig(u)</i>	15 (1,15%)	2 (0,36%)	1 (0,63%)
<i>kumet</i>	7 (0,54%)	8 (1,5%)	2 (1,3%)
<i>jau, tujau(s)/tuo</i>	5 (0,38%)	3 (0,5%)	–
<i>kad^a</i>	2 (0,15%)	2 (0,36%)	1 (0,63%)
<i>vos</i>	1 (0,07%)	–	–
<i>sau</i>	1 (0,07%)	–	–
IŠ VISO	1308 (100%)	551 (~100%)	159 (~100%)

Veiksmų laiko sutapimas neretai paryšklinamas atliepiamuoju žodžiu. Juo gali būti laiko prieveiksmis, daiktavardis ar daiktavardinio junginio nurodoma laiko sąvoka, plg.:

- (4) *ka žmūogòs paklîd^s î, ta gáidîš gēid* 163
- (5) *māžos geròms e n ò j à u tîer, ka d à b ā gi.vènâm pri vèns kêt^a* 182
- (6) *ka gâlv^a trinkâu sò šârm^o, n ì ku m è t nebòv^a blòuzgan^a* 69
- (7) *ta dēlčē ka î, t o u t â r p o g è r ā î s o v ē š t^e* (šieną) 113
- (8) *ka dēg, j ā u t ū o v ē i t ū o î p ì n i n g ā* 111
- (9) *k à d à l à k, t à d ^{a11} t ū o k s* (liežuvio) *idobēms jau pasēdār^a tam šonēi* 218
- (10) *s è n ā u, ka prūos^u nebòv^a, ta d bòv^a kòčīels drabòžēms* 323
- (11) *k è t^a k ā r t^a, ka d a š ā u g ā u, p ā p r a s t^s k ò k n^s b ò v^a* 346

Veiksmų sekos reikšmę laiko sakiniuose lemia dinaminis pagrindinio dėmens veiksmazodis ir įvykio veikslo veiksmazodžio formų parinkimas šalutinio dėmens tarinio raiškiai, pvz.:

- (12) *ka palēid^a, ka biēgāu nòmēi* 479
- (13) *kopūstā, matā, ànēi minkštīe, ka prāded rūkt^e* 443
- (14) *mēršt bēt^s, ka ikònd žmūogōu* 446

¹¹ Alekso Girdenio manymu, *tada* yra knyginis žodis (plg. Girdenis 1996: 71).

Veiksmų seką mėgstama paryškinti pagrindiniame dėmenyje esančiu atliepiamuoju žodžiu (dažniausiai tam pasitelkiami žodeliai *ir*¹², (*ta*) *tuokart*, *tumet*, *paskiau*, *taip*), plg.:

- (15) *k ā p ān^a (bitė) prisēs^apāud^e, ē r igiēl^e 177*
 (16) *k ā p slīdāu nu tūo kriēsl^a, ē r ilāužāu křāukl^a 336*
 (17) (buožgalvis) *k a d ūdeg^a nūmet, ta t ū u k ā r t teprāded kuojēl^es dīkt^e anām 433*
 (18) *k ā p ibrīs, t ū u k ā r t tus lāišk^us nu^pjāūs^o 76*
 (19) *k ū m èt ārk^l gavā, t ū m èt i siēk 174*
 (20) *p ā š k ā u, k ā p tieviēl^s nūmer^e, pasēdalējūom žemēl^e 104*
 (21) *k ā p ūns t i k t ā jau iselēid^a, t ē p sau vīl sau sudundīj^e [...] ta žēm^e 140*

Nusakomos situacijos veiksmų kompaktiškumui paryškinti laiko sakiniuose pasitelkiami prijungimo rodikliai *tik* (*tik* neretai būna samplaikoje su *ka* arba *kaip*), *lig/ lik*, *tujau(s)*. Turima medžiaga rodo, kad šie žodeliai prijungimo rodiklio funkciją įgyja betarpišką ir (ar) netikėtą veiksmų seką nurodančiuose sakiniuose (momentinį veiksmų pobūdį juose neretai išryškina įprastines veiksmožodžio formas pakeičiantys išiktukai, žr. (26), (29), (30) pavyzdžius). Aptikti pavieniai žodelių *vos*, *jau*, *sau* atvejai (žr. (27)–(29) sakinius)¹³ gali atrodyti ginčytini¹⁴, nes jų kaip prijungimo rodiklio funkcija išryškėja tik

¹² Iš pirmo žvilgsnio žodeliui *ir* atrodo labiau priskirtina tik pabrėžiamosios dalelytės funkcija, kuri reikšmė ‚net, dargi‘ nurodyta ŠVŽŽ 1 223. Vieno iš šio straipsnio anoniminių Recenzentų manymu, žodelis *ir* tik tikslina veiksmožodžio reikšmę. Vis tik ŠVŽŽ 1 iliustracijose randamas pluoštas laiko sakinių (daugiausia su *kaip*), kuriais nusakomas veiksmo momentas sutampa su pagrindinio dėmens veiksmožodžiu nusakomo netikėto įvykio pradžia, o pagrindinio dėmens kraštinėje pozicijoje prieš veiksmožodį esantis *ir* turi reikšmę ‚tada / tuo momentu / tuomet / nuo tada‘ koreliuoja su *kaip*, todėl vertintinas kaip atliekantis atliepiamojo žodžio funkciją. Plg. tekste pateiktus (15) bei (16) sakinius ir dar porą pavydžių: *kā(p) pasēna ē r apkļēik^a 319; bōv^o mītrⁱ, k ā p susērg^a, ē neblēk^e nūžongūos 482*.

¹³ Iki šiol į šiuos žodelius, kaip į galinčius atlikti laiko sakinio prijungimo rodiklio funkciją, nebuvo atkreiptas dėmesys. Deja, kol nėra paskelbtos turimų tarminių tekstų elektroninės versijos, realų tokių *jau / sau* vartosenos dažnumą patikrinti galima tik iš naujo nuosekliai skaitant šaltinius, o ne pasitelkus automatinę paiešką.

¹⁴ Žodelių *jau*, *sau* kaip prijungimo rodiklių funkcija pateiktuose pavyzdžiuose nepasirodė įtikinama ir vienam iš anoniminių šio straipsnio Recenzentų. Laiko reikšmei patikslinti vartojamų pagalbinų žodžių funkcinis vaidmuo lietuvių kalbos gramatiniuose aprašuose ne kartą vertintas skirtingai. Vienas iš tokių atvejų išryškėjo aptariant nefinitinius sakinius. Jablonskis, pateikęs sutrauktinių sakinių, galinčių ‚turėti šalutinių sakinių jungtis‘ pavyzdžius ([...] *Vos pasirodžius saulei, tuojau jauti jos spindulių galybę* [...]), teigė, kad juose ‚tokie žodžiai, kaip: *lig, ligi, kol...* [...] tėra vadinamosios kalbos dalelytės‘, nes ‚jų darbas čia – padėti vien sakinio daliai, kuri išreikšta kitais žodžiais, tiksliaus pasižymėdinti‘ (Jablonskis

pagal analogiją su kitais tam tikros struktūros (prepozicinis šalutinis dėmuo, kraštinė — šalutiniį dėmenį pradedanti — prijungimo rodiklio pozicija) ir semantikos (šalutiniu dėmeniu nusakomo veiksmo momentiškumas ir pagrindiniu dėmeniu nusakomo veiksmo netikėtumas ir rezultatyvumas) sakiniai, sudarytais su *kai(p) tik* ar *tik*. Plg.:

- (22) *tik ežgērda, tūjāu āusis pastātē e klāusūs 37*
 (23) *ka tik atsiēdē, e kērežūojes i skrēta vāks 289*
 (24) *lik parvažāvāu eš rūsejūs [Rusijos], e r apstūojē kap šūn's 391*
 (25) *tūjāu s suru.kāu tōu cēgarietē, atskēlēs e nuejāu 89*
 (26) *lik tik ōns ādgoļē, tus pātēl's kūst 309*
 (27) *vūos pradījē āuktē e nukrācūojē 328*
 (28) *jau ikōnda (bitē) e r ānūos nēbīē 275*
 (29) *sau dvēratē pāmetē, mōnī fīm t pri žēmēs 160*

Žymiai dažniau minėtieji žodeliai atlieka pabrėžiamosios dalelytės (intensyvumo modifikatoriaus) ar atliepiamojo žodžio funkciją. Kartais skirtingas funkcijas atliekantys *tik* arba *lig* būna aptinkami net tame pačiame sudėtiniam sakinyje, plg.:

- (30) *tik <...> ilēpšō i lūova — e vīel tik klūmpš klūmpš 398*
 (31) *lēgō ōns mērē, lēgō tūjāu s pāt tōu malūnā e r oždārē 393*

ŠVŽŽ 1 (kaip ir TŠT bei ŠŽT) esama praeityje pasikartojančius veiksmus nupasakojančių laiko sakinių, kurių pagrindinio ir šalutinio dėmens tariniai išreikšti būsimosio laiko veiksmožodžių formomis¹⁵, tik kartais juose pasitelkiant pagalbinį veiksmožodį *liuob*¹⁶, plg.:

- (32) *rōdēnī, ka palīs, patvīns, kālns iš kālnā ōndōu lō(b) būs 254*

1957: 518). Ambrasas jiems suteikė jungiamojo žodžio statusą: „Laiko reikšmei tiksliau apibrėžti vartojami jungiamieji žodžiai *iki, ligi, ligi tik, prieš* ir kt. einantys padalyvinės, pusdalyvinės ar dalyvinės konstrukcijos pradžioje“ (Ambrasas 1976a: 534).

¹⁵ Laiko sakinių su *ka/ kad* ir būtojo dažninio laiko veiksmožodžio formomis su *-dav-* raiška išskirtinai reta: ŠVŽŽ 1 — 5 vnt. ir ŠŽT — 1 vnt. (žr. 3, 4 ir 7 lentelės). Kad būtojo dažninio laiko formų įtraukimo į ŠVŽŽ gal ir kiek sąmoningai buvo privengta rodo jų vartojimas tik iliustruojant retesnę leksiką, pvz.: *ka nebūdavō sklēpō, i kāpčō dīedavō* (bulves) 263; *ūnt ledās ka būdavō jau vēinō lēdžīngō, tad nāks, nāgō vadēnūom* 459.

¹⁶ Apie vietoj lietuvių bendrinėje kalboje įprasto būtojo dažninio laiko formų su *-dav-* žemaičių vartojamą „pagalbinį veiksmožodį *liuob, lōub, lōb* su bendratimi arba būsimuoju laiku“ žr. Pabrėža 2013: 36; Lubienė, Pakalniškienė 2015.

Žymiai dažnesni praeityje pasikartojančius veiksmus nusakantys laiko sakiniai vien su būsimąjo laiko veiksmazodžių formomis, pvz.:

(33) *ka tōu mēd^o jīms, prisėvālgīsⁱ kēik benorīsⁱ 426*

(34) *ka sāul^e ošėlēis, bepalēis 405*

(35) *ka dīrpsⁱ — dīrpsⁱ, ka jōukōūsⁱ — jōukōūsⁱ 242*

Tokiuose sakiniuose habitualų padeda atpažinti pagrindinio dėmes veiksmazodžio iteratyvumas, apibendrinto subjekto pateiktys (kalbėjimas antru asmeniu apie save ir kitus) ar tam tikros su praeitimi susiejamos konkretumo nuorodos (parodomieji ar nežymimieji įvardžiai, faziniai prieveiksmai ar veiksmo pasikartojimą ar pabaigą žyminčios frazės), plg.:

(36) *ka tik sūpīks, e kuotavūos t o u vāk^a 328*

(37) *ka parvazōūsⁱ i t o u sāv^a darbīkl^a, kàs t e n būs sviēt^a klausīsēnūos 106; 311*

(38) *jōpēlę pašūs k ū o k e tâu, ka būsⁱ pradījēs vākšcūt^e 242*

(39) *ka apki.rīes t a s lāumēnījēms, dalīsēm žēid^a 376*

(40) *kūožn^os krūmslīs uškūūs uš kūoj^s, ka d ēisⁱ 343*

(41) *ka k ū m è t jau kòkēi okatnīnkā sošerīnks vāikā tēi, jāu k ū o k i sōrītīnsⁱ būoc^o 71*

(42) *k ā p žūs, ta cē vēn kàs 275*

(43) *ka krikštīs, <...> t o u vāk^a nugērs, e v ē s k^as 181*

Pasikartojančio praeities veiksmo raiškai sakiniuose su *ka/ kad/ kaip* vartojami ir kitokie tarinių raiškos deriniai, kai vienu iš tarinių, išreikštu būsimąjo arba būtojo laiko veiksmazodžio forma, teikiama nuorodų į veiksmą praeityje. Šaltinyje pasitaiko įvairius habitualio aspektus nurodančių sakinių su tariniais, išreikštais skirtingomis veiksmazodžių formomis, plg.:

- esamojo (pagrindinis dėmuo) ir būsimąjo laiko (šalutinis dėmuo):

(44) *ka ēisⁱ kēl^o, ànūos (griežlės) bīeg 283*

(45) *mūotrēškā nīeks nepāded, ka rēks žemēl^e ešārte 452*

- būtojo laiko (pagrindinis dėmuo) ir būsimąjo ar esamojo laiko (šalutinis dėmuo):

(46) *ka kvepiēj^e, ka nuēisⁱ i lōnk^as 360*

(47) *žvongīj^e, ka vazōūs, džin džāng, džin džāng 150*

- būsimąjo (pagrindinis dėmuo) ir būtojo laiko (šalutinis dėmuo):

(48) *ka bōv^a suodīb^as, vėšt^as kārks, kudakōūs 267*

(49) *ka mēs māžesn^e būvūom <...> — ēsēm pakñuisēniēt^e 323*

Taigi, kaip ir *TŠT* bei *ŠŽT* tekstų atveju, kai kurie *ŠVŽŽ 1* laiko sakinių vartojimo modeliai rodo, kad įprastinių ar veiksmų pasikartojimo praeityje raiškos laiko sakiniais būdai apima ne vien galimai ryškų ir sugramatintai žymimą praeities veiksmų dažnumą (plg. *Habitual Past*), bet ir įpročio (*Habitual*) bei apibendrinančio pobūdžio veiksmų (*Habitual Generic*)¹⁷ telkinius, kurie naratyvuose gali būti įvairiomis gramatinėmis priemonėmis priartinami prie dabarties ar visuomet galimai vykšančių situacijų.

Laiko sakiniai su į ateitį orientuotų veiksmų raiška sudaromi ne vien su būsimojo–būsimojo, bet ir su būsimojo–esamojo ar būsimojo–liepiamosios nuosakos veiksmažodžių formomis išreikštais tariniais. Šio tipo sakinių semantika susijusi su ateities planavimu (pažadais, grasinimais, prašymais ir pan.), pvz.:

- (50) *ka beprakôrs kùmèt, vîel ôštaišîšâu* 309
 (51) *ka d aš numêršô – vèsk^as anêms* 446
 (52) *ka d paîmšô maišiekⁱ – abôd^o êšrûkšêtâu* 410
 (53) *ka sôđockîîšô, tùjâu atsêsiesⁱ* 137
 (54) *ka pradîes vêrt^e sô kûnkôl^o – nukêlk* 352
 (55) *ka parêisⁱ, padunksnûok i lônġ^a er îlêišô* 140
 (56) *ka d êisⁱ, kèpšteriek e môn* 288

Sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės prijungimo rodikliais šalutinio dėmens tarinys paprastai būna išreikštas asmenuojamąja veiksmažodžio forma. Ši tendencija būdinga ir *ŠVŽŽ 1* teikiamos medžiagos visumai, išskyrus keletą (pa)dalyvinio laiko sakinio atvejų, plg.:

- (57) *ka d ôns grîž^es nômêi, tuo senêl^e nebibôv^a* 206
 (58) *jau mêrštônt mùš i lênt^a* 446
 (59) *ka (šeškas) vèštûoms smârvo^e p à l e d ô u s, vêšt^as nulâks^a* 368
 (60) *aš lig parêjusⁱ, tùjâu atsîsîed^o* 155

ŠVŽŽ 1 prijungiamųjų laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais gramatinių ir pozicinių modelių pasiskirstymas parodytas 3–8 lentelėse. Didžiausią jų dalį sudaro sudėtiniai laiko sakiniai su to paties gramatinio laiko (būtojo–būtojo, esamojo–esamojo ar būsimojo–būsimojo) veiksmažodžio formomis pagrindiniame ir šalutiniame dėmenyse. Pavyzdžiui, sakinių su *ka* modeliai dažniausiai sudaromi su esamojo–esamojo (439 vnt./ 46,1%), būtojo–būtojo (251 vnt./ 26,3%) ir

¹⁷ Apie gramatinio laiko ir aspekto prototipus ir jų telkimosi galimybes bei apie visoms habitualio situacijoms būdingą imperfektyvumą žr. Croft 2012: 135; 140.

būsimojo-būsimojo¹⁸ (170 vnt./ 17,85%) laiko veiksmažodžių formomis išreikštais tariniais. Vienodo sintaksinio plano tarinių parinktis turintiems laiko sakiniams būdinga laisva šalutinio dėmens pozicija (pvz., prepozicinių *ka* V_{ES} , V_{ES} modelio sakinių yra 68,1%, postpozicinių — 25,5%, interpozicinių — 6,4%; prepozicinių *ka* V_{BOT} , V_{BOT} modelio — 69,3%, postpozicinių — 23,5%, interpozicinių — 7,2%). Šalutinio dėmens pozicija įvairi perteikiant ir veiksmų vienalaikiškumo, ir sekos santykius, plg.:

- (61) *ka âugâu, bõvâu tûokⁱ lašëñë^e* 373
 (62) *tûokⁱ baidi.klû^ts, ka âuga, bõv^a, neklâus^e ni vëin^a* 42
 (63) *ân^a bõv^a drîmb^a, ka d âug^a* 133
 (64) *ka pradîjê^e mêrdîet^e, pažâdenâu vës^ûs* 431
 (65) *tî(k) gegût^e, ka i sâv^a vëit^a nuejâu, kukâv^a* 176
 (66) *tûoks neįžîel^{is} atsëřõnd, ka nûtrinⁱ* 473

Vienodo sintaksinio plano tarinių parinktys būdingos ir laiko sakiniams su *kad*, *kaip* ir *kumet*. Pozicinė šalutinio dėmens pirmenybė pagrindinio dėmens atžvilgiu taip pat ryški: prepoziciniai sakiniai su *ka* sudaro 70,6%, su *kad*^(a) — 82,4%, su *kaip* — 79%, o prepoziciniai su *kumet* bei su momentinės reikšmės prijungimo rodiklių funkciją atliekančiais *tik*, *lig*, *jau*, *tujau(s)*, *vos*, *sau* — 100%. Tokia laiko sakinių su momentinės reikšmės prijungimo rodikliais struktūra sietina su jau minėtu šių žodelių daugiafunkciškumu ir kalbančiojo polinkiu rinktis ikonišką¹⁹, o ne inversinį veiksmų sekos nuskymą, plg.:

- (67) *t i k pàjîmk* (katina) *òž_õudëgõos, t ù j â u brîš* 75
 (68) *j â u pasëbëng anâm lâiks, ë r õns tûjâu pàt dël* 123

Prepozicinių laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais gausą — 74,16% (žr. 7 ir 8 lenteles) — galėjo kiek nulemti ir leksikografiniam šaltiniui svarbios medžiagos atranka, — aptariamo tipo laiko sakinių prepozicija kur kas silpniau išreikšta išitsinį kalbos srautą fiksuojančiuose *ŠŽT* (56,6%) ir *TŠT* (42,3%) tekstuose.

¹⁸ Didesnė pastarųjų dalis (132 vnt./ 13,85%) perteikia su habitualiu, o ne su konkrečia ateitimi susijusius santykius.

¹⁹ Ikoniškumas sietinas su polinkiu įforminti kalbines struktūras pagal panašumą su patirtimi, t. y. chronologinio eiliškumo tvarka (plg. Croft 1990: 164; 194). Esant ikoniškai motyvacijai (t. y. atitikimui tarp lingvistinės struktūros ir lingvistinės reikšmės) sudėtinio sakinio dėmenų tvarka atitinka loginius ryšius tarp veiksmų (plg. Haiman 1985: 11, Cristofaro 2005: 8).

ŠVŽŽ 1, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su *ka* struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiks- mų raiška	Laiko sakiniai	ŠVŽŽ 1					TŠT					ŠŽT				
		Prepozi- cinius	Interpo- zicinius	Postpozi- cinius	Iš viso		Prepozi- cinius	Interpo- zicinius	Postpozi- cinius	Iš viso		Prepozi- cinius	Interpo- zicinius	Postpozi- cinius	Iš viso	
<i>praeti- tyje</i> (ir <i>habitu- alis</i>)	Salutinis dėmuo	100 (10,5%)	7 (0,7%)	25 (2,6%)	132 (13,85%)		8 (1,95%)	2 (0,49%)	12 (2,93%)	22 (5,4%)		8 (8,9%)	1 (1,1%)	5 (5,5%)	14 (15,5%)	
	$V_{BES}, ka V_{BES}$	16 (1,7%)	–	1 (0,1%)	17 (1,8%)		–	–	1 (0,24%)	1 (0,24%)		2 (4%)	–	3 (3,3%)	5 (5,5%)	
	$V_{BES}, ka V_{BIT}$	7 (0,7%)	–	2 (0,2%)	9 (0,9%)		–	–	–	–		2 (2,2%)	–	–	2 (2,2%)	
	$V_{BIT}, ka V_{BES}$	2 (0,2%)	1 (0,1%)	1 (0,1%)	4 (0,4%)		–	–	–	–		–	–	–	–	
	$V_{BIT}, ka V_{BIT}$	174 (18,3%)	18 (1,9%)	59 (6,2%)	251 (26,3%)		57 (13,9%)	12 (2,93%)	73 (17,8%)	142 (34,6%)		21 (23,3%)	1 (1,1%)	4 (4,4%)	26 (28,8%)	
	$V_{BIT}, ka V_{ES}$	–	–	2 (0,2%)	2 (0,2%)		–	–	–	–		–	–	–	–	
	$V_{ES}, ka V_{BIT}$	2 (0,2%)	–	–	2 (0,2%)		–	–	–	–		1 (1,1%)	–	–	1 (1,1%)	
	$V_{ES}, ka V_{ES}$	3 (0,3%)	1 (0,1%)	–	4 (0,4%)		–	–	–	–		–	–	–	–	
	$V_{ES}, ka V_{LIEP}/NF$	4 (0,4%)	–	–	4 (0,4%)		–	–	–	–		–	–	–	–	
	<i>dabar- tyje</i>	$V_{ES}, ka V_{ES}$	299 (31,4%)	28 (2,9%)	112 (11,8%)	439 (46,1%)		53 (12,9%)	19 (4,6%)	74 (18,1%)	146 (35,6%)		12 (13,3%)	6 (6,7%)	14 (15,6%)	32 (35,6%)
$V_{ES}, ka V_{BES}$		–	–	–	–		–	–	–	–		–	–	–	–	
$V_{BES}, ka V_{ES}$		27 (2,8%)	1 (0,1%)	6 (0,6%)	34 (3,6%)		4 (0,98%)	–	–	2 (0,49%)		3 (3,3%)	–	2 (2,2%)	5 (5,5%)	
$V_{BES}, ka V_{BES}$		26 (2,7%)	1 (0,1%)	11 (1,2%)	38 (4%)		27 (6,6%)	–	–	5 (1,22%)		2 (0,49%)	–	–	–	
$V_{BES}, ka V_{BIT}$		1 (0,1%)	–	–	1 (0,1%)		–	–	–	–		–	–	–	–	
$V_{LIEP}, ka V_{ES}$		5 (0,5%)	–	2 (0,2%)	7 (0,7%)		10 (2,4%)	4 (0,98%)	7 (1,7%)	21 (5,1%)		–	–	–	–	
$V_{LIEP}, ka V_{BIT}$		1 (0,1%)	–	–	1 (0,1%)		–	–	–	–		–	–	–	–	
$V_{LIEP}, ka V_{BES}$		6 (0,6%)	–	2 (0,2%)	8 (0,8%)		1 (0,24%)	–	–	1 (0,24%)		–	–	–	–	
$V_{LIEP}, ka V_{ES}$		673 (70,6%)	57 (6%)	223 (23,4%)	953 (100%)		160 (39%)	40 (9,8%)	210 (51,2%)	410 (100%)		50 (55,55%)	8 (8,9%)	32 (35,55%)	90 (100%)	
IŠ VISO																

ŠVŽŽ I, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su *kad(a)* struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiks- mų raška	Laiko sakiniai	ŠVŽŽ I					TŠT					ŠŽT				
		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	
praėi- tyje (ir habitu- alis)	$V_{RES}, kad V_{RES}$	28 (17%)	–	4 (2,4%)	32 (19,4%)	2 (4,76%)	–	1 (2,4%)	–	3 (7,1%)	–	–	2 (9,1%)	–	2 (9,1%)	
	$V_{RET} DAŽNS, kad V_{RET} DAŽNS$	1 (0,6%)	–	–	1 (0,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
dabar- tyje	$V_{RES}, kad V_{RES}$	1 (0,6%)	–	–	1 (0,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	$V_{RES}, kad V_{RET}$	2 (1,2%)	–	1 (0,6%)	3 (1,8%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	$V_{RES}, kad V_{RES}$	3 (1,8%)	–	–	3 (1,8%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	$V_{ES}, kad V_{RES}$	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
ateityje	$V_{ES}, kad V_{ES}$	2 (1,2%)	–	–	2 (1,2%)	1 (2,4%)	–	–	–	1 (2,4%)	–	–	–	–	6 (27,3%)	
	$V_{ES}, kad V_{RET}$	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
ateityje	$V_{RET}, kad V_{RET}$	24 (14,5%)	3 (1,8%)	3 (1,8%)	30 (18,2%)	6 (14,3%)	1 (2,4%)	9 (21,4%)	16 (38,1%)	4 (18,2%)	1 (4,5%)	–	–	–	6 (27,3%)	
	$V_{RET}, kad V_{RES}$	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	$V_{RES}, kad(a) V_{RES}$	57 (34,6%)	2 (1,2%)	16 (9,7%)	75 (45,5%)	7 (16,7%)	3 (7,1%)	5 (11,9%)	15 (35,7%)	–	–	–	–	–	4 (18,2%)	
	$V_{RES}, kad V_{ES}$	4 (2,4%)	–	–	4 (2,4%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
ateityje	$V_{REP}, kad V_{RES}$	3 (1,8%)	–	–	3 (1,8%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	$V_{RES}, kad(a) V_{RES}$	7 (4,2%)	–	–	7 (4,2%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	$V_{RES}, kad V_{RES}$	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	$V_{REP}, kad V_{RES}$	2 (1,2%)	–	–	2 (1,2%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
IŠ VISO	$V_{ES}, kad V_{RES}$	136 (82,4%)	5 (3%)	24 (14,6%)	165 (~100%)	16 (38,1%)	5 (11,9%)	21 (50%)	42 (100%)	10 (45,5%)	2 (9,1%)	–	–	–	22 (~100%)	

ŠVŽŽ I, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su kumet struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiks- mių raiška	Laiko sakiniai	ŠVŽŽ I					TŠT					ŠŽT				
		Prepozi- cinius	Interpo- zicinius	Postpozi- cinius	Iš viso		Prepozi- cinius	Interpo- zicinius	Postpozi- cinius	Iš viso		Prepozi- cinius	Interpo- zicinius	Postpozi- cinius	Iš viso	
<i>praet- tyje (ir habitua- lis)</i>	$V_{\text{RIS}}, \text{kumet}$	-	-	-	-	-	1 (12,5%)	-	-	1 (12,5%)	-	-	-	-	-	-
	V_{RIS}	-	-	-	-	-	1 (12,5%)	-	-	1 (12,5%)	-	-	-	-	-	-
<i>dabar- tyje</i>	$V_{\text{RIS}}, \text{kumet}$	2 (28,6%)	-	-	2 (28,6%)	-	1 (12,5%)	1 (12,5%)	2 (25%)	-	1 (12,5%)	-	-	1 (50%)	2 (100%)	
	V_{RIS}	3 (42,9%)	-	-	3 (42,9%)	-	2 (25%)	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>atityje</i>	$V_{\text{RIS}}, \text{kumet}$	1 (14,3%)	-	-	1 (14,3%)	-	-	-	1 (12,5%)	-	1 (12,5%)	-	-	-	-	
	V_{RIS}	1 (14,3%)	-	-	1 (14,3%)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
IŠ VISO		7 (100%)	-	-	7 (100%)	-	4 (50%)	1 (12,5%)	3 (37,5%)	-	8 (100%)	1 (50%)	1 (50%)	2 (100%)		

ŠVŽŽ 1, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su *kaip/ kaip tik/ lig(u)/ tik/ tu jau(s)/ jau/ vos* struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiksmų raška	SVŽŽ 1					TŠT					ŠŽT				
	Laiko sakiniai	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		
praeit- tyje (ir habitu- alis)	Šalutinis dėmuo	16	2	19	1	1	2	1	1	1	2	3	1		
	V_{RES} , <i>kaip/lig(u)</i>	(8,7%)	(1,1%)	(10,4%)	(0,6%)	(1,1%)	(1,1%)	(1,1%)	(1,1%)	(2,2%)	(2,2%)	(2,2%)	(6,6%)		
	V_{RES} , <i>kaip/jau</i> V_{ES} / <small>ES. PADAVYS</small>	(1,1%)	–	2 (1,1%)	–	–	–	–	–	–	–	–	1 (2,2%)		
	V_{RES} , <i>kaip</i> V_{BOT}	–	3 (1,6%)	3 (1,6%)	–	–	–	–	–	1 (2,2%)	–	–	1 (2,2%)		
dabar- tyje	V_{REP} , <i>tik</i> V_{BOT}	–	–	–	–	–	–	–	–	1 (2,2%)	–	–	1 (2,2%)		
	V_{ES} , <i>kaip (tik) / lig(u) / jau tik</i> V_{BOT} / <small>REI. DAVYS</small>	4 (2,2%)	8 (4,4%)	12 (6,6%)	–	1 (1,1%)	1 (1,1%)	1 (1,1%)	7 (7,7%)	3 (6,6%)	–	–	3 (6,6%)		
	V_{BOT} , <i>kaip/ kaip tik/ tik/ lig/ sau/ vos/ tuo/ tu jau</i> V_{BOT}	83 (45,4%)	4 (2,2%)	92 (50,3%)	4 (2,2%)	10 (11%)	32 (35,1%)	19 (20,9%)	61 (67%)	16 (35,6%)	5 (11,1%)	4 (8,9%)	25 (55,6%)		
	V_{BOT} , <i>kaip/tik</i> V_{RES}	3 (1,6%)	–	3 (1,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
ateityje	V_{RES} , <i>kaip (tik) / tik/ jau/ tu jau</i> V_{ES}	31 (16,9%)	2 (1,1%)	37 (20,2%)	2 (1,1%)	14 (15,4%)	6 (6,6%)	20 (22%)	5 (11,1%)	1 (2,2%)	2 (4,4%)	8 (17,8%)			
	V_{RES} , <i>kaip/ tik</i> V_{BOT}	12 (6,6%)	–	12 (6,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–			
	V_{ES} , <i>kaip/ lig(u) tik</i> V_{RES}	–	–	–	–	1 (1,1%)	–	1 (1,1%)	2 (2,2%)	1 (2,2%)	–	–	1 (2,2%)		
IŠ VISO	V_{REP} , <i>kaip</i> V_{RES}	1 (0,6%)	–	1 (0,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–	1 (2,2%)		
	V_{RES} , <i>tik</i> V_{REP}	2 (1,1%)	–	2 (1,1%)	–	–	–	–	–	–	–	–	2 (4,4%)		
	IŠ VISO	154 (84,2%)	7 (3,8%)	183 (~100%)	22 (12%)	53 (58,2%)	11 (12,1%)	27 (29,7%)	91 (~100%)	29 (64,44%)	6 (13,33%)	10 (22,22%)	45 (~100%)		

7 lentelė

ŠVŽŽ 1, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiksmų rašyspa	ŠVŽŽ 1					TŠT					ŠŽT				
	Laiko sakiniai	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		
Šalutinis dėmuo	144	8	31	183	(13,99%)	12	2	13	27	9	1	9	19		
V _{BES} , ka/ kad/ kumet/ kaip/ ligu/ tik V _{BES}		(0,61%)	(2,37%)	(13,99%)		(2,2%)	(0,36%)	(2,36%)	(4,92%)	(5,66%)	(0,63%)	(5,66%)	(11,95%)		
praeityje (ir habitudinis)	18	–	5	23	(1,76%)	–	–	1	1	2	–	3	5		
V _{BES} , ka/ kad/ kaip V _{BET}		(1,38%)	(0,38%)	(1,76%)		–	–	(0,18%)	(0,18%)	(1,26%)	–	(1,88%)	(3,14%)		
V _{BET} , ka/ kad/ kaip/ tik V _{BES}	11	–	2	13	(0,99%)	–	–	–	–	2	–	–	2		
V _{BET} , ka/ kad/ kumet/ kaip/ kaip tik/ tik/ lig/ sau/ tuo/ tujau/ tos V _{BET}	283	25	67	375	(28,67%)	96	24	103	223	42	7	10	59		
V _{BET} , ka/ kad/ kumet/ kaip/ kaip tik/ tik/ lig/ sau/ tuo/ tujau/ tos V _{BET}		(1,91%)	(5,12%)	(28,67%)		(17,4%)	(4,4%)	(18,7%)	(40,5%)	(26,4%)	(6,3%)	(6,3%)	(37,1%)		
V _{BET} DAŽN, ka/ kad V _{BET} DAŽN	3	1	1	5	(0,38%)	–	–	–	–	–	–	–	–		
V _{BET} , ka V _{ES}	–	–	2	2	(0,15%)	–	–	–	–	–	–	1	1		
V _{ES/ BES/ INF} , ka/ kad/ kaip/ (tik)/ ligu tik/ jau tik V _{BET}	6	–	8	14	(1,07%)	5	5	8	18	4	–	–	5		
V _{ES/ BES/ INF} , ka/ kad/ kaip/ (tik)/ ligu tik/ jau tik V _{BET}		(0,46%)	(0,61%)	(1,07%)		(0,9%)	(0,9%)	(1,44%)	(3,27%)	(2,52%)	–	–	(3,14%)		
V _{ES} , kad V _{ES}	2	–	–	2	(0,15%)	1	–	–	1	6	–	–	6		
V _{ES} , kad V _{ES}		(0,15%)	–	(0,15%)		(0,18%)	–	–	(0,18%)	(3,77%)	–	–	(3,77%)		
V _{ES} , ka, kad V _{BES}	6	1	–	7	(0,54%)	–	–	1	1	–	1	1	2		
V _{BES} , kaip/ jau V _{ES/ INF}	2	–	–	2	(0,15%)	–	–	–	–	–	–	1	1		
V _{BES/ INF} , ka, kad/ kaip/ tik V _{BET}		(0,15%)	–	(0,15%)		–	–	–	–	–	–	1	(0,63%)		
V _{ES} , ka V _{REP/ INF}	4	–	–	4	(0,4%)	–	–	–	–	–	–	–	–		
V _{ES} , ka V _{REP/ INF}		(0,4%)	–	(0,4%)		–	–	–	–	–	–	–	–		

Lentelės tęsinys kitame puslapyje

Veiks- mų raška	Laiko sakiniai	SVŽŽ I				TŠT				ŠŽT			
		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso
dabar- tyje	Šalutinis dėmuo	390 (29,82%)	32 (2,45%)	132 (10,09%)	554 (42,36%)	76 (13,8%)	22 (3,99%)	85 (15,43%)	183 (33,2%)	17 (10,69%)	7 (4,4%)	20 (12,58%)	44 (27,67%)
	V _{ES} , ka/ kad(a)/ ku- met/ kaip (tik)/ tik/ tųjau/ jau V _{ES}	12 (0,92%)			12 (0,92%)								
atėityje	V _{ES} , kaip/ tik V _{BUT}	4 (0,3%)	-	-	4 (0,3%)								
	V _{ES} , ka V _{REP/INF}	2	-	-	2	1 (0,15%)	-	3 (0,54%)	4 (0,72%)	4 (2,52%)	-	2 (1,26%)	6 (3,77%)
	V _{ES} , ka /kad/ kaip/ ligu tik V _{BUS}	31 (2,37%)	1	6 (0,46%)	38 (2,9%)	4 (0,72%)	-	5 (0,9%)	9 (1,63%)	-	-	-	-
	V _{BUS} , ka /kad V _{ES}	34 (2,6%)	1 (0,08%)	11 (0,84%)	46 (3,52%)	27 (4,9%)	-	34 (6,17%)	61 (11,07%)	1 (0,63%)	-	4 (2,52%)	5 (3,14%)
	V _{BUS} , ka / kad(a)/ ku- met V _{BUS}	2	-	-	2								
	V _{BUS} /LIP*, ka V _{BUT}	2	-	-	2								
	V _{BUS} , tik V _{REP}	2	-	-	2								
	V _{REP} , ka/kad/kumet	9	-	2 (0,15%)	11 (0,84%)	10 (1,8%)	4 (0,72%)	7 (1,27%)	21 (3,8%)	-	-	-	-
	V _{REP} , ka/ kad/ kaip	9	-	2 (0,15%)	11 (0,84%)	1 (0,18%)	-	1 (0,18%)	2 (0,36%)	1 (0,63%)	-	1 (0,63%)	2 (1,26%)
	IŠ VISO	970 (74,16%)	69 (5,28%)	269 (20,56%)	1308 (~100%)	233 (42,3%)	57 (10,3%)	261 (47,4%)	551 (~100%)	90 (56,6%)	16 (10,1%)	53 (33,3%)	159 (~100%)

8 lentelė

ŠVŽŽ 1, TŠT ir ŠŽT sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais nusakomos veiksmų raiškos semantinis pobūdis

Veiks- mų raiška	ŠVŽŽ 1					TŠT					ŠŽT				
	Laiko sakiniai	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		
praei- tyje (ir habitu- alis)	Salutinis dėmuo su jungiamuoju žodžiu	479 (36,62%)	35 (2,68%)	116 (8,87%)	630 (48,17%)	114 (20,7%)	31 (5,6%)	126 (22,9%)	271 (49,2%)	67 (42,1%)	9 (5,7%)	26 (16,35%)	102 (64,1%)		
dabar- tyje	ka/ kaad/ kaip/ kaip tik/ ka tik/ kumet// tik/ tuo/ tujau/ lig(u)/ ligu/ tik/ vos/ sau/ jau/ jau tik	398 (30,43%)	32 (2,45%)	132 (10,09%)	562 (42,97%)	76 (13,8%)	22 (~4%)	85 (15,4%)	183 (33,2%)	17 (10,7%)	7 (4,4%)	20 (12,6%)	44 (27,7%)		
ateityje	ka/ kaip/ kaad(a)/ kumet/ ligu tik/ tik	93 (7,11%)	2 (0,15%)	21 (1,6%)	116 (8,87%)	43 (7,8%)	4 (0,7%)	50 (9,1%)	97 (17,6%)	6 (3,8%)	–	7 (4,4%)	13 (8,2%)		
IŠ VISO		970 (74,16%)	69 (5,28%)	269 (20,56%)	1308 (~100%)	233 (42,3%)	57 (10,3%)	261 (47,4%)	551 (~100%)	90 (56,6%)	16 (10,1%)	53 (33,3%)	159 (100%)		

Sugretinus šiaurės žemaičių kretingiškių ir telšiškių patarmių šaltiniuose rastų sudėtinių sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės prijungimo rodikliais analizės duomenis matyti, kad *ŠVŽŽ 1* ir *TŠT* tekstų rinkiniuose laiko sakiniai, skirti praeities ar apibendrinimo situacijų nusakymui, vartojami panašiu santykinu dažnumu ~48,7(±0,5)%. *ŠVŽŽ 1* ir *ŠŽT* laiko sakiniams panašiu santykinu dažnumu ~8,55(±0,35)% realizuojama ateities situacijas apibūdinančių veiksmų santykio raiška (žr. 8 lentelę).

Vertinant laiko sakinių struktūrinių modelių skirtinguose žemaitiškų tekstų sąvaduose visumas matoma bendra tendencija aptarto tipo sakinius vartoti prepoziciskai. Tik *TŠT*, kurio tekstams būdingas visiškai autentiškas kalbos srautas (pokalbiai buvo įrašinėjami paslėptu mikrofonu), stebima šiek tiek gausesnė postpozicinių (47,4%) nei prepozicinių²⁰ (42,3%) laiko sakinių vartoseną. *ŠŽT* (šiam šaltinyje pateikiami pokalbiai, kurie buvo įrašinėjami atvirai; respondentai — vyriausios kartos) santykinai daugiausia esama prepozicinių laiko sakinių (56,6%). Dar ryškesnė tendencija vartoti prepozicinius laiko sakinius užfiksuota *ŠVŽŽ 1* (~74,2%), — tikėtina, kad tokią laiko sakinių struktūrinių modelių tendenciją galėjo nulemti taip pat vyresnis respondentų amžius bei leksikografinis šio šaltinio profilis, pagrįstas išskirtinės leksikos iliustracijų atranka²¹.

2.2. Laiko sakiniai su ribos reikšmės jungiamaisiais žodžiais

ŠVŽŽ 1 aptinkami laiko sakiniai su prijungimo rodikliais *kol* (97 vnt.), *pakol* (3 vnt.), *lig(i)* ,iki‘ (12 vnt.), *priš* (11 vnt.)²² (žr. 9 lentelę).

Prijungimo rodiklį turinčiais laiko ribos sakiniams *ŠVŽŽ 1* nusakoma:

- dalinai ar pilnai sutampanti dviejų veiksmų trukmė (kai šalutinio dėmens tariniu eina eigos veiksmo veiksmožodžio forma), pvz.:

(69) *ku o l mōn^a gīv^a gāl^v, mār^ti nēbijēs* 167

(70) *dēp^k, k o l gālⁱ* 29

(71) *k o l bōv^a pīningū, bōv^a ē draugēškōms* 130

²⁰ Sudėtinio sakinio veiksmų seka ikoniškai išdėstoma ir interpoziciniuose sakinių modeliuose, plg. (20) pavyzdį.

²¹ Tai verifikuoti galima būtų tiriant leksikografinių ir tekstinių duomenų teikiančius kitus šios tarmės šaltinius.

²² Žemaičių leksikografiniuose šaltiniuose laiko jungtuko vaidmuo priskirtas žodeliams *kol* (*ŠVŽŽ 1* 325; tarmės skirtingumu nuo bendrinės kalbos pasižymintčiame *KTŽ* atskiru lizdu *kol* neprašytas), *pakol* (*ŠVŽŽ 2* 10; *KTŽ* 272), *lig* (*KTŽ* 214; *ŠVŽŽ 1* 391; 393). Prielinksniu įvardijamam *priš* / *pryš* skiriama laiko nurodymo reikšmė (*ŠVŽŽ 2* 99) ir laiko iki tam tikro kalbamojo momento nurodymo funkcija (*KTŽ* 320).

Santykinis ir absoliutinis ŠVŽŽ 1, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais dažnumas

Laiko sakiniai	Šiaurės žemaičių kretingiškių šaltiniuose	Šiaurės žemaičių telšiškių šaltiniuose	
		TŠT	ŠŽT
su jungiamuoju žodžiu	ŠVŽŽ 1		
(pa)kol	100 (81,3%)	47 (94%)	11 (100%)
lig	12 (9,8%)	3 (6%)	–
priš	11 (8,9%)	–	–
IŠ VISO	123 (100%)	50 (100%)	100%

- vieno veiksmo trukmė iki kito veiksmo (kai šalutinio dėmens tariniu eina įvykio veiksmo veiksmažodžio forma) arba pasikartojančių veiksmyų trukmė iki šalutiniu dėmeniu nusakomo veiksmo kaip rezultato, pvz.:

(72) *k u o l oždêrbûom tou grâb^a, bād^as ę vārg^as bōv^a* 196

(73) *tōrⁱ ĩmt^e* (kortas), *k o l gâusⁱ gīlⁱ* 184

(74) *tus grūobus rēk gērā kâišt^e, k o l būs gēr^e* 249

Trukmė iki tam tikros ribos gali būti nurodoma pagrindiniame ir šalutiniame dėmenyse (o kartais vien šalutiniame) pavartojant neigiamą veiksmažodžio formą, plg.:

(75) *k o l neatlīgen^a tas žmūog^os tâ lâtvē, t o l niek^a nepadār^e* 392

(76) *k ū o l nēdeg^e, ę nejąu lāukūon* 375

(77) *nenorīejāu dōut^e, li k pātⁱ nedēig^os* 391

Laiko riba gali būti dar papildomai paryškinaama atliepiamuoju žodžiu *tol*, pvz.:

(78) *t ū o l daiñōus^o, k ū o l apki.rīes* 303

(79) *t o l nepaēisⁱ, nēpakēis, k o l neatspīesⁱ, kās tâu oždāuž^e* 299

Šalutinio veiksmo kaip tam tikrų pastangų ir laiko reikalaujančio rezultato reikšmė (o būsimąjo laiko veiksmažodžio formų parinkties atveju papildomai paryškinaamas ir veiksmyų atlikimo pasikartojimo aspektas) išryškėja tautologinėse konstrukcijose, kai pagrindinio ir šalutinio dėmens tariniu eina tos pačios šaknies veiksmažodžio formos (kartais su neiginiu šalutiniame sakinyje), plg.:

(80) *vēs^a vākar^a nârplūojāu, k o l išnârplūojāu tou gēj^e* 462

(81) *vēs^a vākara lašūojiem tus žīrñ^us, k o l išlašūojiem* 373

- (82) *vēs^a rīt^a kakšnūojāu* (dalgi), *k o l iškakšnūojāu* 251
(83) *ōnkstēi kielāus, bloñdāus, k u o l ešēbloñdāu* 66
(84) *pamiērsⁱ tus lēn^us, e mērks, k o l išmērks* 445
(85) *tēp kūopsⁱ sušēl^s, k o l vāltkⁱ prikūopsⁱ* 326
(86) *e pavāsarⁱ, e rūdinⁱ makāsīsⁱ par pōvīn^a, k o l išmakāsīsⁱ* 412
(87) *bālīns e bālīns, k o l _ jāu neižbalīes* 45

ŠVŽŽ 1 esama ir habitualio situacijos apibūdinančių laiko ribos sakinių su dėmenų tariniais, išreikštais būsimojo–būsimojo ar esamojo–esamojo laiko veiksmožodžių (skirtingos šaknies) formomis, plg.:

- (88) *k u o l sāul^e ošēlēs rēks dēprt^e* 377
(89) *āš oņsēlūošēn^o tōu nērtinⁱ e, k o l nusēvēlk^o, prakaitōj^o* 402
(90) *sōlīn, pāškāu, k o l bāiždžōvēnⁱ, sōgēnd* 182

Habitualio raišką padalyviniuose laiko sakiniuose su prijungimo rodikliu *priš* lemia pagrindinio dėmens tarinys su būsimojo ar esamojo laiko veiksmoždžio formomis, plg.:

- (91) *no pāškāu daiñōusēm, no dūksēm, no dūksēm p r i š ēinōnt gōlt^e* 138
(92) *p r i š dērv^a vārpōnt pabarstāu* (aguonų), *e r ešāug* 50; 223

Ateities situacijų trukmę ar svarbų momentą išryškinantys veiksmožodiniai sakiniai su *kol* / *lig* ir būsimojo–būsimojo laiko formomis aptinkami santykinai rečiau (žr. 10 lentelę) nei sakiniai (veiksmožodiniai su *kol* / *lig* ar dalyviniai su *lig* / *priš*) su liepiamąja nuosaka išreikštu pagrindinio dėmens tariniu, pvz.:

- (93) *l i g tēi priāuks, vēsⁱ mēdē eždžūs* 426
(94) *l i g nenuseplāunⁱ šaukštīelⁱ, negēr^k* 391
(95) *tas ešied^{as} išīm^k p r i (š) šērdam^a* 225
(96) *túokēi neviē^e, p r i š pardōudōnt dā gērā rēks kūtīnt^e* 357

ŠVŽŽ 1 aptinkami tik veiksmožodiniai laiko ribos sakiniai su *kol* ir *pakol*; veiksmožodiniai ir dalyviniai sakiniai su *lig*²³ ir tik dalyviniai laiko sakiniai su *priš*.

²³ Sakinių su *lig(u)* sudarymo modeliai atitiktų dabartinės lietuvių kalbos laiko ribos sakinius su *iki*.

ŠVŽŽ I, TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su ribos reikšmės jungiamaisiais žodžiais struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiks- mų rašyska	Laiko sakiniai	ŠVŽŽ I				TŠT				ŠŽT			
		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso
<i>praei- tyje (ir habitu- alis)</i>	Šalutinis dėmuo	3 (2,4%)	1 (0,8%)	17 (13,8%)	21 (17%)	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIS} , <i>kol/lig</i> V_{BIS}	1 (0,8%)	1 (0,8%)	1 (0,8%)	2 (1,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIS} , <i>pris</i> V_{INF}	–	–	3 (2,4%)	3 (2,4%)	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIT} , <i>kol</i> V_{BIS}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIT} , <i>(pa)kol</i> V_{BIT}	14 (11,4%)	31 (25,2%)	47 (38,2%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIT} , <i>lig(u)</i> V_{BIT}/INF	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIT} , <i>pris</i> V_{INF}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{ES} , <i>kol/lig</i> V_{ES}	2 (1,6%)	2 (1,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{ES} , <i>lig/pris</i> V_{ES}/INF	5 (4,1%)	4 (3,2%)	9 (7,3%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{ES} , <i>kol</i> V_{BIT}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>dabar- tyje</i>	V_{ES} , <i>kol</i> V_{BIS}	1 (0,8%)	–	–	1 (0,8%)	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{IEP} , <i>kol</i> V_{BIS}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{IEP} , <i>kol</i> V_{BIS}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{ES} , <i>(pa)kol</i> V_{ES}	9 (7,3%)	4 (3,2%)	13 (10,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{ES} , <i>kol</i> V_{BIS}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{ES} , <i>kol</i> V_{IEP}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{ES} , <i>kol</i> V_{IEP}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIS} , <i>(pa)kol/lig</i>	3 (2,4%)	2 (1,6%)	5 (4,1%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{BIS} , <i>pris</i> V_{INF}	1 (0,8%)	–	1 (0,8%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{IEP} , <i>kol/lig</i> V_{ES}	1 (0,8%)	3 (2,4%)	4 (3,2%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>ateityje</i>	V_{IEP} , <i>pris</i> V_{INF}	1 (0,8%)	1 (0,8%)	2 (1,6%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{IEP} , <i>kol</i> V_{BIS}	1 (0,8%)	4 (3,2%)	5 (4,1%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	V_{IEP} , <i>kol</i> V_{BIS}	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	IŠ VISO	42 (34,2%)	3 (2,4%)	78 (63,4%)	123 (~100%)	11 (22%)	3 (6%)	36 (72%)	50 (~100%)	–	–	11 (~100%)	11 (~100%)

TŠT ir ŠŽT laiko ribos sakiniams nusakomos veiksmų raiškos semantinis pobūdis

Veiksmų raiška	ŠVŽŽ I						TŠT						ŠŽT					
	Laiko sakiniai	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	
Šalutinis dėmuo																		
<i>praityje</i> (ir <i>habitualis</i>)	(pa)kol/ lig/ prieš	26 (21,3%)	3 (2,4%)	60 (48,8%)	89 (72,4%)	1 (2%)	3 (6%)	16 (32%)	20 (40%)	–	–	5 (45,5%)	6 (54,5%)	–	–	2 (18,2%)	2 (18,2%)	
<i>dabartyje</i>	(pa)kol/ lig/ prieš	9 (7,3%)	–	8 (6,5%)	17 (13,8%)	5 (10%)	–	8 (16%)	13 (26%)	–	–	–	–	–	–	3 (27,3%)	3 (27,3%)	
<i>ateityje</i>	(pa)kol/ lig/ prieš	7 (5,7%)	–	10 (8,1%)	17 (13,8%)	5 (10%)	–	12 (24%)	17 (34%)	–	–	–	–	–	–	11 (~100%)	11 (~100%)	
	IŠ VISO	42 (34,2%)	3 (2,4%)	78 (63,4%)	123 (~100%)	11 (22%)	3 (6%)	36 (72%)	50 (~100%)	–	–	–	–	–	–	–	–	

Sugretinus šiaurės žemaičių kretingiškių ir telšiškių patarmių šaltiniuose randamų laiko ribos sakinių analizės duomenis matyti, kad dažniau pasirenkami sakinių su šalutinio dėmens postpozicija modeliai: *ŠVŽŽ 1* jie sudaro 63,4% visų laiko ribos sakinių, o šiaurės žemaičių telšiškių tekstuose jų yra santykinai dar daugiau: *TŠT* jų yra 72%, o *ŠŽT* — 100% (žr. 10 ir 11 lenteles). Tai sietina su dialogiškumu ir laiko ribos nusakymui patogesniu ikonišku veiksmy sekos sudėtinio sakinio dėmenimis išdėstymu.

Pagal bendrąjį semantinį pobūdį laiko ribos sakinių vartojimas *ŠVŽŽ 1* ir *ŠŽT* gana panašus kalbant apie praeities situacijas: postpozicinių laiko ribos sakinių juose randama ~47(±2)%. Gali būti, kad tai susiję su abiejų šaltinių respondentų priklausymu vyriausiajai kartai ir kalbėjimosi pobūdžiu.

3. Išvados

XX a. 7–10 dešimtmečių šiaurės žemaičių kretingiškių kalbėjimo faktais iliustruotame *Šiaurės vakarų žemaičių žodyne, A–O (ŠVŽŽ 1)* randami sudėtiniai laiko sakiniai su prijungimo rodikliais *ka, kad(a), kaip, kol, tik, lig, vos, lig, iki, prieš, kumet, jau, pakol, tujau, vos, sau*. Pagal prijungimo rodiklių vartojimo dažnumą panašiomis sekomis išsidėsto ir beveik to paties laikotarpio (XX a. 7–9 dešimtmečių) šiaurės žemaičių telšiškių natūralaus kalbėjimo srautą reprezentuojančių tekstų rinkiniuose vartojami laiko sakiniai (plg. prijungimo rodiklių sekas pagal pavartojimo atvejų dažnumą *TŠT: ka, kaip, kol, kad, kumet tik, tujau, lig, iki, lig, vos* ir *ŠŽT: ka, kaip, kad(a), kol, pakol, kumet, tik, lig, vos*).

Tirtuose šiaurės žemaičių kalbėjimo šaltiniuose sakiniai su *ka, kad, kaip, kol* sudaro absoliučią laiko sakinių daugumą (~94% *ŠVŽŽ 1*, ~95% *TŠT* ir ~97% *ŠŽT*). Kai kurie prijungimo rodikliai turi funkcinis dublikatus: žemaitiškas *lig* gali būti prijungimo rodikliu ne vien tik laiko ribos sakiniuose (ši *lig* funkcija būdinga ir dabartinei lietuvių kalbai), bet ir šalutinio veiksmo kaip atskaitos taško sakiniuose; veiksmo kaip atskaitos taško sakiniuose žodeliai *lig* ir *tik* gali atlikti prijungimo rodiklio funkciją, nors dažniau jie vartojami kaip pabrėžiamosios dalelytės; *tujau(s)* gali būti ir prijungimo rodiklis, ir atliepiamasis žodis. Tik *ŠVŽŽ 1* aptikta šalutinį veiksma kaip atskaitos tašką žyminčių sakinių, kuriuose prijungimo rodiklio funkcija gali būti priskiriama žodeliams *jau, sau, vos* (įprastai jie vartojami kaip pabrėžiamosios dalelytės ar faziniai prieveiksmai). Pavieniai šių žodelių vartojimo atvejai iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti ginčytini, nes jų kaip prijungimo rodiklio funkcija išryškėja tik pagal analogiją su kitais tam tikros struktūros (prepozicinis šalutinis dėmuo ir būtinai kraštinė — šalutinį dėmenį pradedanti — prijungimo rodiklio

pozicija) ir semantikos (nusakomos situacijos veiksmų kompaktiškumas ir netikėtumas) sakiniams (dažniausiai sudaromais su *kaip tik* ar *tik*).

Visuose trijuose šaltiniuose santykinai dažniausi prijungiamieji laiko sakiniai su to paties gramatinio laiko veiksmažodžių formomis abiejuose dėmenyse, bet neretai žemaičiai renkasi ir skirtingų gramatinio laiko formų pagrindiniame ir šalutiniame dėmenyse derinius. ŠVŽŽ 1 (kaip ir TŠT bei ŠŽT) esama nemažai habitualiui nusakyti skirtų laiko sakinių, kurių abu tariniai išreikšti būsimąjo laiko veiksmažodžio formomis. Tokios praeitį nusakančios situacijos gramatiškai žymimos kaip esančios būsimos atlikties būklėje.

Pagrindinio sakinio dėmens atžvilgiu laiko sakiniai su bendrosios ir momentinės reikšmės jungiamaisiais žodžiais santykinai dažniau vartojami prepoziciškai (ŠVŽŽ 1 – 74,2%, ŠŽT – 56,6%, TŠT – 42,3%), o laiko ribos sakiniai – postpoziciškai (ŠVŽŽ 1 – 63,4%, TŠT – 72%, o ŠŽT – 100%). Toks prijungiamųjų laiko sakinio modelių struktūriškumas gali būti siejamas su dialogiškumu ir natūraliame kalbos sraute labiau įprastu ikonišku nei inversiniu dviejų veiksmų sekos išdėstymu.

Šaltiniai

- KTŽ = *Kretingos tarmės žodynas*/ Aleksandravičius, Juozas. 2011: Mikulėnienė, Danguolė; Vaišnienė, Daiva, sud. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas* (t. 1–20, 1941–2002) elektroninis variantas. Antrasis elektroninis leidimas. Red. kolegija: Naktinienė, Gertrūda ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. Prieiga internete: www.lkz.lt
- ŠVŽŽ 1, 2 = *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos, A–O; P–Ž / Vanagienė, Birutė*. 2014; 2015. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ŠŽT = *Šiaurės žemaičiai telšiškiei*, 2013: Pabrėža, Juozas; Marcišauskaitė, Vida; Leskauskaitė, Asta, sud. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- TŠT = *Taip šneka tirkšliškiei*: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais, 1996: Girdenis, Aleksas, sud. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Literatūra

- Ambrasas, Vytautas. 1976a. Padalyvinės, pusdalyvinės ir dalyvinės aplinkybės, — Ulyvydas Kazys, red., *Lietuvių kalbos gramatika 3. Sintaksė*. Vilnius: Mokslo, 527–540.
- Ambrasas, Vytautas. 1976b. Prijungiamieji sakiniai, — Ulyvydas Kazys, red., *Lietuvių kalbos gramatika 3. Sintaksė*. Vilnius: Mokslo, 789–916.

- Ambrasas, Vytautas.
2006 (1994). Prijungiamieji sakiniai, — Ambrasas Vytautas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 658–696.
- Auwers, Johan van der.
1999. Adverbs and adverbials, — Brown Keith, Miller Jim, eds., *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*, Amsterdam: Elsevier, 8–12.
- Cristofaro, Sonia.
2005. *Subordination*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Croft, William.
1990. *Typology and Universals*, Cambridge: University Press.
- Croft, William.
2012. *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Girdenis, Aleksas.
1996. Įvadinės pastabos ir komentarai, — *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Haiman, John.
1985. *Natural Syntax*. Cambridge: University Press.
- Hengeveld, Kees.
1998. Adverbial clauses in the languages of Europe, — Johan van der Auwers, ed., *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 335–420.
- Holvoet, Axel.
2003. Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu, — Holvoet Axel, Judžentis Artūras, red., *Sintaksinių ryšių tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai, 1)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 99–114.
- Huddleston, Rodney H.
1999. Sentence types and clause subordination, — Brown Keith, Miller Jim (eds.), *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*, Amsterdam: Elsevier, 329–343.
- Huddleston, Rodney,
Pullum K. Geoffrey, ed.
2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Jablonskis, Jonas.
[1911]/1957. Lietuvos kalbos sintaksė, — Jablonskis, Jonas, *Rinktiniai raštai 1*. Palionis, Jonas, sud. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 435–549.
- Kortmann, Bernd.
1997. *Adverbial Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages*. Series: *Empirical Approaches to Language Typology* [EALT], volume 18, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kortmann, Bernd.
1998. Adverbial subordinators in the languages of Europe, — Johan van der Auwers, ed., *Eurotyp, 3, Adverbial Constructions in the Languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 457–561.
- Langacker, Ronald W.
1991. *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume II, Descriptive Application. Stanford, California: Stanford University Press.
- Levinson, Stephen C.
2003. *Space in Language and Cognition*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

- Lubienė, Jūratė,
Pakalniškienė, Dalia.
2015. Žemaitiškasis būtasis dažninis laikas: dabarties situacija, — *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 3*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 255–268.
- Nau, Nicole, Ostrowski,
Norbert.
2010. Background and perspectives for the study of particles and connectives in Baltic languages, — Nicole Nau, Norbert Ostrowski (eds.), *Particles and Connectives in Baltic*, Vilnius: Vilnius University, Asociacija „Academia Salensis“, 1–37.
- Pabrėža, Juozas.
2013. Skiriamosios šiaurės žemaičių telšiškių ypatybės, — *Šiaurės žemaičiai telšiškiai*, 2013: Pabrėža, Juozas; Marčišauskaitė, Vida; Leskauskaitė, Asta, sud. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 30–39.
- Pabrėža, Juozas.
2017. *Žemaičių kalba ir rašyba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius.
- Pajėdienė, Jūratė.
2012. *Senosios lietuvių kalbos sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Pajėdienė, Jūratė.
2018. Santykinio laiko raiška prieviksminiais laiko sakiniais šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje, — *Baltu filologija* 27(1/2), 75–100.
- Subačius, Giedrius.
2014. Birutės Rokaitės–Vanagienės žodynas ir kiti darbai, — Birutė Vanagienė, sud., *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, A–O, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, XI–XII.
- Traugott, Elizabeth C.
1978. On the expression of spatio-temporal relations in language, — Joseph H. Greenberg., Charles A. Ferguson, Edith A. Moravcsik, eds., *Universals of Human Language 3*, Stanford: Stanford University Press, 369–400.
- Vanagienė, Birutė.
2014. Pratarmė. Įvadinės pastabos, — Birutė Vanagienė, sud., *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, A–O, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, XXIII–XXVIII.
- Whaley, Lindsay J.
1997. *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language*. Newbury Park: Sage.
- Zinkevičius, Zigmas.
1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Jūratė Pajėdienė
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
juratepajediene@gmail.com

KOPSAVILKUMS

**Saliktie laika teikumi ziemeļzemaīšu izloksnē
(20. gadsimta otrās puses mantojumā)**

Jūratē PAJĒDIENĒ

Rakstā aplūkotas vārdnīcas „Šiaurēs vakaru žemaičių žodynas, A–O“ (ŠVŽŽ 1) ilustratīvajā materiālā atrodamo salikto laika teikumu struktūralās un morfosintaktiskās iezīmes. Salīdzināšanas nolūkā tika analizēti arī citos ziemeļzemaīšu izloksnes avotos — „Taip šneka tirkšliškiai“ (TŠT) un „Šiaurės žemaičiai telšiškiai“ (ŠŽT) — atrodamie saliktie laika teikumi.

Pētījumā analizētajos 20. gadsimta otrās puses ziemeļzemaīšu dialekta avotos palīgteikumi ar *ka*, *kad*, *kaip*, *kol* veido absolūto laika palīgteikumu vairākumu (~ 94 % ŠVŽŽ 1, ~ 95 % TŠT un ~ 97 % ŠŽT). Dažiem subordinātoriem ir funkcionāli dublikāti: žemaišu *lig* var būt subordinators ne tikai palīgteikumos, kas izsaka laika robežu (ši *lig* funkcija ir raksturīga arī mūsdienu lietuviešu valodai), bet arī palīgteikumos, kas izsaka sekundāru darbību kā atskaites punktu; šādos palīgteikumos vārdi *lig* un *tik* var tikt lietoti subordinatora funkcijā, lai gan tos biežāk lieto kā pastiprinājuma partikulas; *tujau(s)* var izmantot gan kā subordinatoru, gan kā korelējošu vārdu. Tikai ŠVŽŽ 1 atrasti palīgteikumi, kas apzīmē sekundāru darbību kā atskaites punktu, kuros subordinatora funkcijā lietoti vārdi *jau*, *sau*, *vos* (tos parasti izmanto kā pastiprinājuma partikulas vai fāzes adverbūsus).

Visos trīs avotos salīdzinoši visbiežāk ir sastopami saliktie laika teikumi ar darbības vārdiem vienā un tajā pašā gramatiskajā laikā abās daļās; tomēr žemaiši mēdz izvēlēties arī dažādu gramatisko laiku formu kombinācijas virsteikumā un palīgteikumā. Attiecībā uz virsteikumu laika palīgteikumi ar vispārējās un mirkļa nozīmes saistītā vārdiem parasti tiek lietoti prepozicionāli, turpretī laika robežu izteicoši palīgteikumi ir novietoti postpozicionāli. Šāda salikto laika teikumu modeļu struktūra var būt saistīta ar dialogismu un dabiskai valodas plūsmai raksturīgāku ikonisku, nevis apgrieztu divu darbību secības attēlojumu.

SUMMARY

**Subordinate Clauses of Time in the Northern Samogitian Dialect
(Based on the Heritage of the Second Half of the Twentieth Century)**

Jūratē PAJĒDIENĒ

The article discusses the structural and morphosyntactic features of the subordinate clauses of time recorded in the illustrations of *The Dictionary of Northwestern Samogitian, A–O* (ŠVŽŽ 1). For the sake of comparison, temporal clauses found in other sources of the Northern Samogitian dialect — *Taip šneka tirkšliškiai* (TŠT) and *Šiaurės žemaičiai telšiškiai* (ŠŽT) — were analysed as well.

In the sources of the Northern Samogitian dialect of the second half of the twentieth century analysed in the study the clauses with *ka*, *kad*, *kaip*, *kol* constitute an absolute majority of temporal clauses (~94% ŠVŽŽ 1, ~95% TŠT and ~97% ŠŽT). Certain subordinators have their functional duplicates: Samogitian *lig* may serve as a subordinator not only in the clauses referring to a temporal boundary (this function of *lig* is also characteristic of Modern Lithuanian) but also in clauses referring to a secondary action as the starting point; in clauses

referring to an action as the starting point the words *lig* and *tik* may serve the function of a subordinator, though they are more often used as focus particles; *tujau(s)* may be used both as a subordinator and as a correlative word. Only ŠVŽŽ 1 includes clauses denoting a secondary action as the starting point where the function of a subordinator may be assigned to the words *jau*, *sau*, *vos* (they are usually used as focus particles or phase adverbs).

Sentences featuring verbs of the same grammatical tense in both clauses are relatively most common in all three sources; however, Samogitian speakers also tend to choose combinations of different grammatical tense forms in the main clause and the subordinate clause. With respect to the main clause, temporal clauses with connectors of general and momentary meaning are usually used prepositionally, whereas clauses expressing a temporal boundary are placed postpositionally. Such a structure of models of subordinate temporal clauses may be linked to dialogism and iconicity, which is more usual in the natural language flow, rather than the inverse presentation of the sequence of two actions.